

Greinargerð lögð fram á fundi Allsherjar- og menntamálanefndar þann 12. maí 2023 vegna máls 795, þingsályktunartillögu um aðgerðaáætlun gegn hatursorðræðu

Ég vil byrja á að þakka formanni nefndarinnar fyrir að kalla okkur til fundar með þeim stutta fyrirvara sem gafst. Málfrelsi skilaði í janúar sl. inn ítarlegri umsögn um þingsályktunartillöguna. Eftir að málið kom til Allsherjar- og menntamálanefndar fengum við ábendingu um að umsögnina hefði ekki verið að finna í minnisblaði Forsætisráðuneytis um viðbrögð við innsendum umsögnum vegna málsins. Mér hefur nú borist umrætt minnisblað og þar má sjá að ráðuneytið lét hjá líða að tilgreina umsögn félagsins og fjalla um hana. Raunar er í minnisblaðinu tilgreint að 17 umsagnir hafi borist og að enginn umsagnaraðili hafi lýst sig andvígán málinu. Í Samráðsgátt má hins vegar sjá við fljótlega skoðun að í það minnsta sex umsagnaraðilar lýsa sig mótfallna málinu. Þetta bendir til að ráðuneytið hafi vísitandi falið neikvæðar umsagnir fyrir nefndinni. Slíkt er afar ámælisvert, ekki aðeins gagnvart félaginu og öðrum umsagnaraðilum, heldur ekki síður gagnvart Alþingi sjálfu. Ég hvet nefndina til að láta fara fram ítarlega, og opinbera rannsókn á þessum vinnubrögðum.

Athugasemdir okkar eru í meginráttum í fimm liðum. Ítarlegri umfjöllun má sjá í umsögn félagsins.

1.

Við gerum athugasemd við að kostnaður við umrætt verkefni virðist verulega vanreifaður. Þar bendum við sérstaklega á fjórar aðgerðir sem sagðar eru rúmast innan fjárheimilda, en þar sem bersýnilega er um að ræða verulega umfangsmiklar sérgreindar aðgerðir og mat á kostnaði við þær ætti því að vera sérstaklega tilgreint.

2.

Viðfangsefni starfshópsins að skoða hvort þörf væri á sérstökum aðgerðum gegn svonefndri hatursorðræðu. Hvergi kemur fram í greinargerðinni hvernig sú athugun var unnin, hvaða aðferðafræði var beitt eða hverjar niðurstöður umræddrar athugunar voru. Í greinargerðinni má finna órökstuddar staðhæfingar um að hatursorðræða hafi aukist, ekki er vísað til neinna gagna þessu til stuðnings. Nefndin leggur með öðrum orðum til að farið verði í umfangsmikla vinnu við að útbúa námskeið gegn hatursorðræðu, en þrátt fyrir að hún hafi haft það skilgreinda viðfangsefni að leggja mat á umfang þessa vandamáls og þörfina fyrir aðgerðir gegn því lætur hún þetta undir höfuð leggja en virðist einfaldlega gefa sér að aðgerðanna sé þörf, en virðist ekki hafa uppfyllt það hlutverk sitt að vinna neina rannsókn á þörf fyrir aðgerðirnar.

Í umfjöllun um einstakar aðgerðir er í drögum að tillögunni meðal annars lögð sú skylda á herðar kjörnum fulltrúum á sveitarstjórnarstigi að þeir sitji tiltekin námskeið. Mælt er fyrir um að dómara sitji umrædd námskeið. Mælt er fyrir um að starfsfolk á almennum vinnumarkaði verði skyldað til að sitja umrædd námskeið.

Það er lítill vafi á því að með þessu er brotið gróflega gegn lögum og stjórnarskrá. Í nýrri útgáfu þessa dæmalausa plaggs hefur orðalagi að vísu verið breytt, svo ekki er jafn skýrt að forsætisráðherra hyggist brjóta lög og stjórnarskrá til að þvinga þessa hópa til að sitja námskeið sín. Þó er enn lögð sú skylda á herðar framkvæmdastjórum sveitarfélaga að kalla eftir umræddum námskeiðum. Þegar kemur að starfsmönnum Stjórnarráðsins er talað um að "nauðsynleg fræðsla sé veitt", sem túlka má svo að starfsmenn verði skyldaðir til að þiggja fræðsluna; það orðalag að hún sé nauðsynleg felur það í sér. Jafnframt kemur fram að

ráðherra hyggist láta yfirmenn njósna um hvort starfsmenn þeirra hafi farið á námskeiðið. Hvað starfsmenn á almennum vinnumarkaði snertir er ekki lengur talað beint um að þeir verði skyldaðir til að sitja námskeiðið. Hins vegar segir í umfjöllun um aðgerð 3.5: "Á Íslandi er það lögbundin skylda atvinnurekenda að tryggja góðan aðbúnað á vinnustað og gera skriflegt áhættumat sem tekur m.a. tillit til félagslegra þátta í tengslum við vinnuaðstæður. Margir þættir falla undir félagslegt vinnuumhverfi og eru samskipti samstarfsfólks þar á meðal." Fjallað er um áhættumat í lögum um aðbúnað, hollustuhætti og öryggi á vinnustöðum. Áhættumat sem þar er fjallað um snýr að hættum sem starfið sem slíkt kann að hafa í för með sér, t.d. vegna notkunar véla og tækja, hættulegra efna og þar fram eftir götunum. Ekkert er fjallað um samskipti starfsfólks innbyrðis né samskipti starfsfólks við aðila utan fyrirtækisins og hvort þau séu kurteisleg eða ekki. Með þessari undarlegu röksemdafærslu og fjarstæðukenndu tilraun til að reyna að teygja lög um aðbúnað á vinnustöðum yfir í að ná yfir hugmyndir forsætisráðherra um hatursorðræðu er bersýnilegt að verið er að reyna að þvinga fyrirtæki til að neyða starfsmenn til að sitja hin títtnefndu námskeið, og að það hyggst ráðherra gera með því að vísa ranglega til meintra skyldna samkvæmt löggjöf sem snýst um allt annað efni.

3.

Í greinargerð með tillögunni eru tilgreindir sérstaklega ákveðnir hópar sem ekki megi beita hatursorðræðu gegn. Í ljósi reynslunnar má slík framsetning heita uggvænleg, því með gagnályktun má ætla að aðrir njóti ekki slíkrar verndar. Reynsla síðustu ára hefur afhjúpað hættuna á að þær áherslur sem hér um ræðir leiði í framkvæmd til varhugaverðrar mismununar. Sem dæmi má nefna að þeir sem af ýmsum ástæðum kusu að þiggja ekki sprautu með svonefndum Covid-19 bóluefnum máttu sitja undir orðræðu af ætt mismununarstefnu og aðskilnaðar, sem talin hefði verið dæmi um hatursorðræðu ef henni hefði verið beint að þeim hópum sem tilgreindir eru í greinargerðinni. Ég vísa til umsagnar félagsins varðandi nánari umfjöllun um þetta.

4.

Í greinargerð með þingsályktunartillögunni segir: „Ekki liggur fyrir nein ein skilgreining á hugtakinu hatursorðræða sem sammælt hefur verið um, hvorki að þjóðarétti né landsrétti einstakra ríkja. Því er ljóst að hatursorðræða er ekki skýrlega afmarkað lögfræðilegt hugtak.“ Verði áætlunin samþykkt og hrint í framkvæmd merkir það að ókjörnum embættismönnum og/eða verktökum er falið að framkvæma hana, og þar sem skilgreiningu vandamálsins vantar, að skilgreina það einnig. Með því myndi Alþingi framselja vald til ákvarðana sem geta haft réttaráhrif til aðila sem ekki er ætlað að fara með slíkt vald.

Í umræðu um hatursorðræðu kennir margra grasa. Því hefur meðal annars verið haldið fram af áhrifafólki á opinberum vettvangi að tjáningarfrelsið nái í raun ekki lengra en svo að fólk sé að vísu heimilt að hafa skoðun á því hvort setja eigi ananas á pizzur, en tjáning skoðana sem lúta að veigameiri málum eigi að vera óleyfileg. Og það hvort hafa eigi ananas á pizzu er ekki einu sinni skoðun, það er bara smekksatriði. Samkvæmt þessu viðhorfi, sem því miður virðist nokkuð almennt, er skoðanafrelsi í raun afnumið.

Enska hugtakið "micro-aggression" er gjarna talið lýsa ummælum sem teljist til hatursorðræðu. "Micro-aggression" er til dæmis ef maður rekst á konu sem maður þekkir, hún hefur gildnað talsvert síðan síðast og viðkomandi dregur því þá ályktun að hún sé ólétt og óskar henni til hamingju. Sé konan ekki ólétt heldur hefur bara fitnað, fellur slíkt undir "micro-aggression" og telst þar með hatursfull ummæli gagnvart minnihlutahópi. Sama gildir

ef samkynhneigður karlmaður er spurður hvort hann sé kominn með kærustu, og þá væntanlega líka ef gagnkynhneigð kona er spurð hvað sé að fréttu af konunni hennar. Með því að fela óþekktum aðilum, sem í ljósi reynslunnar má telja að ekki sé ólíklegt að verði einmitt aðilar með öfgaskoðanir af þessu tagi, að kenna öllum almenningi hvað sé hatursorðræða og hvað ekki, er verið að leggja grunn að því að skilgreining á hugtakinu hatursorðræða, sem gengur þvert gegn grundvallarréttindum almennings til frjálsrar tjáningar, náí fótfestu, og rati fyrr eða síðar inn í lög og dómaframkvæmd. Ég hvet nefndarmenn til að velta fyrir sér hvort þeim hugnist að búa í samfélagi þar sem þau geta átt á hættu að verða dæmd til fangelsisvistar fyrir að hafa skoðanir á öðru en pizzuáleggi eða fyrir velviljuð ummæli við kunningja eða ókunnuga, sem eru á misskilningi byggð.

5.

Eins og fram kemur í lið fjögur hér að ofan liggur ekki fyrir nein skilgreining á hugtakinu hatursorðræða og þetta kemur skýrt fram í greinargerð með tillögunni.

Þar sem hugtakið er óskilgreint leiðir af því að ekki liggur fyrir hvert vandamálið er, sem hugtakinu er ætlað að ná yfir. Af þessu leiðir aftur tvennt. Í fyrsta lagi að ómögulegt er að leggja mat á hvort vandamálið sem hugtakið lýsir sé til staðar; til þess þyrfti að liggja fyrir hvert vandamálið er. Í öðru lagi að ómögulegt er að skipuleggja aðgerðir til að vinna bug á vandamálinu; til þessi þyrfti líka að liggja fyrir hvert vandamálið er.

Það hlýtur því að vera bersýnilegt hverjum þeim sem er fær um lágmarks skarpleika í hugsun að forsendur umræddrar aðgerðaáætlunar eru einfaldlega ekki til staðar.

Lokaorð

Fjandsamleg ummæli fólks í garð hvers annars grundvallast oftast á þekkingarleysi af einhverjum toga, en sjaldnast á illvilja. Leiðin til að takast á við slíkt er að hvetja til samskipta og samræðna. Tjáningarfrelsið er grundvöllur þess að fólk geti átt í samræðu, hvort sem það er á einkavettvangi eða opinberum vettvangi.

Á undanförunum mánuðum og misserum hafa deilur um málefni transfólks verið fyrirferðarmiklar. Gagnrýni á fræðslu um slík málefni í grunnskólum hefur meðal annars komið fram. Því miður hefur gjarna verið brugðist við slíkri gagnrýni, ekki með því að benda á veilur í henni, heldur með því að saka þá sem setja hana fram um "hatursorðræðu"; með öðrum orðum, krefjast þess að þaggað verði niður í þeim.

Til að leggja okkar af mörkum til að ná þessari umræðu af því stigi sem hún er nú á hefur Málfrælsi ákveðið að standa fyrir málfundi um þessi mál, sem haldinn verður næstkomandi mánudag. Þar mun fulltrúi frá Samtökunum 78 fjalla um fræðslu samtakanna og bregðast við spurningum og athugasemdum í opinni umræðu. Það má líta á þennan viðburð sem mikilvægan þátt í að glíma við fjandskap og öfgar; að stefna fólki með ólík sjónarmið saman til að ræða málin málefnalega og vonandi komast nær því að forða misskilningi og draga úr ágreiningi.

Verði þingsályktunartillaga forsætisráðherra sem hér liggur fyrir samþykkt má vera að þess verði ekki langt að bíða að fundir af þessum toga verði bannaðir með lögum að viðlagðri fangelsisrefsingu. Ég hvet nefndarmenn til að hugleiða það og til að hugleiða ábyrgð sína og skyldur gagnvart stjórnarskrá og mannréttindum.

Virðingarfyllt,

Þorsteinn Siglaugsson

Formaður Málfræslis - samtaka um frjálsa og opna umræðu, lýðræði og mannréttindi